

Mrs Marija Nešić, student doktorskih studija¹
Osnovna škola „Mladost”, Beograd
Dr Vesna Žunić-Pavlović, redovni profesor²

Originalni naučni rad
UDK: 37.064
DOI: 10.5937/IstrPed2302267N

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

KONTAKTI DECE I MLADIH NA HRANITELJSKOM SMEŠTAJU SA PORODICOM POREKLA

Rezime: Većina dece i mladih na hraniteljskom smeštaju održava kontakte sa roditeljima i drugim članovima porodice. Smatra se da kontakti sa porodicom porekla doprinose uspešnoj adaptaciji na smeštaj, kao i ponovnom ujedinjenju porodice. Ciljevi ovog istraživanja bili su utvrđivanje učestalosti i načina kontakata dece na hraniteljskom smeštaju sa porodicom porekla, kao i ispitivanje povezanosti između kontakata i karakteristika deteta, porodice i smeštaja. Istraživanje je rađeno u centrima za porodični smeštaj i usvojenje u Beogradu, Novom Sadu i Kragujevcu. Uzorak je činilo sedamdeset i šestoro dece i mladih na hraniteljskom smeštaju, oba pola (38,2% muškog), uzrasta 14–21 godine ($AS=16,93$, $SD=2,03$). Za potrebe istraživanja formiran je poseban upitnik koji su popunjavali savetnici za hraniteljstvo. Dobijeni rezultati pokazuju da oko 80% dece i mladih na hraniteljstvu ima direktnе ili indirektnе kontakte sa porodicom porekla. Direktni kontakti se u većini slučajeva ostvaruju povremeno, a indirektni redovno. Prema rezultatima regresione analize, učestalost kontakata je značajno povezana sa strukturon porodice porekla i uzrastom korisnika na prijemu na smeštaj. U skladu sa nalazima prethodnih studija, prezentovani rezultati ukazuju na to da kontakti sa porodicom porekla predstavljaju važan aspekt hraniteljskog smeštaja.

Ključne reči: deca i mladi, hraniteljstvo, kontakti sa porodicom, prediktori.

Uvod

Hraniteljstvo je dominantan oblik smeštaja dece i mladih u sistemu socijalne zaštite u Srbiji. Od ukupno 5.443 dece i mladih koji su koristili usluge smeštaja na dan 31.12. 2022. godine, 89,5% je bilo smešteno u hraniteljske porodice (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2023). Prema Porodičnom zakonu Republike Srbije (2015), (član 113), hraniteljstvo se može zasnovati ako je dete bez roditeljskog staranja ili pod roditeljskim staranjem, ali ima smetnje u razvoju ili probleme ponašanja. Svrha hraniteljstva ogleda se u obezbeđivanju „nege, zaštite, vaspitanja, obrazovanja i uslova za optimalan razvoj u porodičnom okruženju, a u cilju povratka u biološku porodicu, osposobljavanja za samostalan život i rad ili promene mere zaštite” (Pravilnik o hraniteljstvu, 2022: član 3). Privremeno staranje o detetu preuzimaju hranitelji koji su obučeni i nadgledani za vršenje ovog poziva. Hraniteljstvo traje do sticanja uslova da se dete vrati u porodicu porekla, a najkasnije do završetka školovanja ili navršene 26. godine starosti deteta (Zakon o socijalnoj zaštiti, 2022: član 48). U skladu sa tim, ciljevi hraniteljstva su širi od adekvatnog trenutnog zbrinjavanja i uključuju povratak dece i mladih u porodicu porekla, kada je to u njihovom najboljem interesu.

¹ marija87markovic@yahoo.com

² vesnazunic@fasper.bg.ac.rs

Sastavni deo pružanja usluge smeštaja jeste i planiranje poseta i održavanje kontakata sa roditeljima deteta (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2022: član 73). Hranitelji su dužni da osnažuju dete i podržavaju ga u ostvarivanju kontakata sa roditeljima ili drugim značajnim osobama iz porodice. Kontakti dece i mladih sa porodicom porekla mogu da budu direktni u formi sastanaka uživo ili indirektni putem pisama, telefona, elektronske pošte i sl. (Sen & Broadhurst, 2011). Mogu da se održavaju bez nadzora (tzv. nenadgledani) ili pod nadzorom stručnjaka i hranitelja (tzv. nadgledani). Svi kontakti se unapred planiraju po pitanju vremena, mesta i načina realizacije, na osnovu procene da li je održavanje kontakata u interesu deteta i uz podršku savetnika za hraniteljstvo i voditelja slučaja (Grujić, 2017). Za kontakte dece na hraniteljstvu sa roditeljima može se reći da su jedinstveni i procesni, da se vremenom menjaju i transformišu iz različitih razloga (Hofer-Temmel & Rothdeutsch-Granner, 2016). Jedinstvenost se ogleda u tome što zavise od porodične istorije, ciljeva smeštaja i procene da li su u interesu deteta. Procesni su zbog razvoja deteta, te različitih mogućnosti i zahteva u različitim razvojnim fazama. Smatraju se često i eksperimentalnim jer podrazumevaju praćenje i predviđanje posledica od strane stručnjaka, kao i menjanje ukoliko ne ispunjavaju očekivanja.

Međunarodno priznate *Smernice za alternativno zbrinjavanje dece* (United Nations, 2010) naglašavaju da je potrebno podsticati i omogućavati kontakte dece na smeštaju sa porodicom i drugim bliskim osobama, vodeći računa o bezbednosti deteta i njegovim interesima. Istraživanja pokazuju da većina dece želi da ostane u kontaktu sa porodicom porekla, posebno sa majkom i braćom i sestrama, te da se značaj koji porodica ima za dete vremenom ne smanjuje (Atwool, 2013). Na osnovu pregleda studija o privrženosti roditeljima dece koja su iskusila nasilje u porodici, Bejker i saradnici (Baker, Creegan, Quinones, & Rozelle, 2016) su došli do sledećih nalaza: u većini slučajeva deci nedostaju roditelji, ona se boje odvajanja od roditelja i sebe krive za izmeštanje iz porodice, odnosno minimiziraju negativno ponašanje roditelja zlostavljača. Isto tako, mali broj roditelja odbija kontakte sa detetom. Odbijanje kontakata može da bude mehanizam samozaštite, odraz njihove vulnerabilnosti i nedostatka kapaciteta da brinu o deci ili posledica životnih okolnosti poput siromaštva, udaljenosti i sl. (Kertesz, Humphreys, & Corrales, 2022).

Primarna svrha kontakata je održavanje i unapredavanje odnosa deteta sa primarnom porodicom. Kontakti doprinose očuvanje ličnog i porodičnog identiteta deteta, a ukoliko postoje mogućnosti za povratak deteta u porodicu, onda kontakti služe i unapređivanju preuzimanja roditeljske brige o detetu (Grujić, 2017). Prema rezultatima fokus-grupnih intervjuja sa adolescentima na hraniteljskom smeštaju u Srbiji, kontakti sa roditeljima su važni jer se osećaju bolje, podstiču osećaj pripadnosti i ljubavi, kao i potrebu za poznavanjem porekla (Burgund, Jović, Krnjajić, Pucarević, Rajić, et al., 2019). Putem kontakata dece sa porodicom mogu da se poprave disfunkcionalne veze među članovima, a deca koja imaju više kontakata pokazuju tendenciju da pozitivnije gledaju na svoje roditelje (Kufeldt et al., 1995, prema Steenbakkers, Van Der Steen, & Grietens, 2018). Neki autori ističu da kontakti imaju višestruku namenu u zavisnosti od faze smeštaja i drugih faktora: od ublažavanja teškoća zbog odvajanja na početku smeštaja do pružanja osećaja stalne povezanosti sa porodicom, uviđanja ograničenja u kapacitetu roditelja da brinu o njima i razumevanja porodice porekla za decu koja ostaju na smeštaju (Kertesz, Humphreys, & Corrales, 2022). Prethodna istraživanja su pokazala da održavanje kontakata sa roditeljima, posebno sa majkom, predstavlja značajan prediktor povratka deteta u porodicu porekla (Davis, Landsverk, Newton, & Ganger, 1996; Leathers, Falconnier, & Spielfogel, 2010).

Međutim, rezultati istraživanja sugerisu da kontakti sa porodicom nemaju uvek pozitivne efekte na decu na smeštaju. Sen i Brodherst (Sen & Broadhurst, 2011) uradili su narativni pregled empirijskih podataka o kontaktima dece na hraniteljskom i domskom smeštaju sa porodicom i prijateljima. Ovi autori su došli do zaključka da kvalitetni kontakti mogu da doprinesu pozitivnim ishodima za dete, u smislu povratka u porodicu ili stabilnosti smeštaja, dok kontakti koji nisu adekvatno planirani, kvalitetni i nadgledani mogu da budu štetni. Etvl (Atwool, 2013) na osnovu pregleda literature o kontaktima dece na hraniteljstvu konstatuje da uobičajeno uverenje da su kontakti korisni za dete nije potkrepljeno čvrstim dokazima. Preporuka pomenutog autora je da odluke o održavanju kontakta treba donositi na osnovu pažljive procene situacije i redovno revidirati. U novijem sistematskom pregledu studija o efektima direktnog kontakta dece na hraniteljstvu sa roditeljima, Ruiz-Romero i saradnici (Ruiz-Romero, Salas, Fernandez-

Baena, & Gonzalez-Pasarin, 2022) zaključuju da raspoloživi empirijski nalazi ne omogućavaju izvođenje konačnog zaključka, ali da generalno nisu ohrabrujući. Ovi autori nalaze da stručnjaci, roditelji i hranitelji vide kontakte kao mogućnost da dete održi emocionalnu povezanost sa roditeljima, iako neki faktori mogu da ugroze smeštaj i dobrobit deteta (npr. negativne poruke roditelja o hraniteljima, nedovoljna podrška stručnjaka).

Novija inostrana istraživanja pokazuju da većina dece i mladih na hraniteljstvu održava kontakte sa porodicom porekla. U Španiji 53,8% korisnika na hraniteljskom smeštaju posećuju roditelji (0,9% samo otac, 29,8% samo majka i 23,1% oba roditelja zajedno), a skoro sve kontakt posete (95,1%) su nadgledane i odvijaju su se na mestima koje odrede stručni radnici (Martinez, Fuentes, Bernedo, & Garcia-Martin, 2016). Rezultati portugalske studije pokazuju da 71,2% dece i mladih na hraniteljskom smeštaju ima kontakte sa porodicom porekla i da se u većini slučajeva kontakti održavaju direktnim i indirektnim putem (Delgado, Carvalho, Pinto, & Oliveira, 2017). U Norveškoj većina dece na hraniteljstvu tokom odrastanja održava kontakte sa majkom (preko 90%) i ocem (preko 60%), s tim da je uobičajena frekvencija kontakata sa majkom najmanje jednom mesečno, dok sa ocem kontaktiraju znatno ređe (Skoglund, Mabille, & Thornblad, 2023). U australijskoj longitudinalnoj studiji o deci i mladima na hraniteljskom smeštaju dobijeni su sledeći nalazi: oko 80% ostvaruje kontakt sa majkom, oko 50% sa ocem i oko 55% sa braćom i sestrama; kod preko 60% kontakti se ostvaruju u intervalima dužim od mesec dana; dominantan oblik je direktni nadgledani kontakt (oko 90%), a manje od 20% korisnika ostvaruje kontakte telefonom (Cashmore & Taylor, 2020). Ukupno posmatrano, u SAD i razvijenim evropskim državama 50–85% dece i mladih na hraniteljstvu posećuju roditelji i to najčešće majka, a posete se obično održavaju u intervalu od najmanje jednom mesečno, pod nadzorom stručnjaka i u zatvorenom prostoru (Ruiz-Romero et al., 2022).

Malo je podataka o kontaktima dece i mladih na hraniteljskom smeštaju u Srbiji. U istraživanju rađenom na uzorku dece i mladih na hraniteljskom i domskom smeštaju nađeno je da kontakte sa porodicom i drugim značajnim osobama održava 61,4% (Žegarac, Burgund i Milanović, 2014). Deca i mladi su najčešće imali kontakte sa braćom i sestrama (35,2%), majkom (30%) i ocem (21,3%). Kontakti su se održavali na različite načine: 28,2% imalo je nadgledane posete, 16,4% išlo je u posete, 12,1% imalo je nenadgledane posete, a 13,8% održavalo je nenadgledane kontakte putem telefona, pisma i sl. Značajni su i podaci iz Sintetizovanog izveštaja o radu centara za porodični smeštaj i usvojenje za 2018. godinu (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019): 31,7% dece i mladih na hraniteljstvu ima srodnike, ali sa njima ne održava kontakte; 37,5% ima kontakte sa srodnicima jednom mesečno, a 20–23% jednom u tri do šest meseci.

Ovo istraživanje ima dva cilja. Prvi cilj je utvrđivanje da li i na koji način deca i mladi na hraniteljstvu održavaju kontakte sa porodicom porekla. Drugi cilj je ispitivanje povezanosti karakteristika deteta, porodice i smeštaja sa učestalošću održavanja kontakata. Imajući u vidu da dostupni empirijski podaci za Srbiju pokazuju da učestalije kontakte imaju starija deca i mladi (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019), u ovom istraživanju pažnja je usmerena na korisnike uzrasta 14 godina i starije. Dobijeni rezultati mogu da doprinesu boljem razumevanju odnosa dece na hraniteljstvu sa porodicom porekla i da pruže smernice za unapređivanje učestalosti i kvaliteta ove vrste kontakata.

Metode

Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćen uzorak od sedamdeset i šestoro dece i mladih na hraniteljskom smeštaju, oba pola (38,2% muškog i 61,8% ženskog), uzrasta 14–21 godine ($AS=16,93$, $SD=2,03$), koji imaju žive roditelje. Istraživanje je sprovedeno u tri centra za porodični smeštaj i usvojenje, u Beogradu (43,4% korisnika), Novom Sadu (14,5% korisnika) i Kragujevcu (42,1% korisnika). Karakteristike uzorka su detaljno predstavljene u Tabeli 1.

Instrumenti

Za prikupljanje podataka korišćen je upitnik koji je posebno formiran za potrebe ovog istraživanja. Upitnik sadrži 21 pitanje iz sledećih domena: karakteristike korisnika, karakteristike porodice porekla, traumatska iskustva, istorija smeštaja i kontakti sa roditeljima. Zavisne varijable su direktni i indirektni kontakti sa porodicom porekla. Nezavisne varijable su: karakteristike korisnika (pol, uzrast, smetnje u razvoju i mentalni poremećaji), karakteristike porodice porekla (struktura, broj braće i sestara i odnosi sa roditeljima), traumatska iskustva u porodici (sumirani odgovori na skali za procenu iskustava zlostavljanja, zanemarivanja i porodične disfunkcije) i istorija smeštaja (trajanje smeštaja u hraniteljskoj porodici, uzrast na prijemu u hraniteljsku porodicu, broj promena smeštaja i smeštaj sa braćom i sestrama).

Procedure

Istraživanje je odobrila Etička komisija Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (br. odluke 58/1 od 26. 1. 2021. godine). Nakon dobijene saglasnosti od uprave centra za porodični smeštaj i usvojenje za realizaciju istraživanja, podaci za decu i mlade na hraniteljskom smeštaju su prikupljeni od savetnika za hraniteljstvo. Savetnicima su predstavljeni ciljevi istraživanja i data uputstva za popunjavanje upitnika. Kriterijumi za selekciju korisnika bili su: uzrast od 14 do 21 godine, da imaju žive roditelje i da su na hraniteljskom smeštaju duže od godinu dana.

Obrada podataka

Podaci su obrađeni primenom softverskog paketa za obradu podataka u društvenim naukama (*Statistical Package for the Social Sciences – SPSS, Version 23.0*). Za predstavljanje karakteristika uzorka, porodica porekla i smeštaja korišćene su metode deskriptivne statistike. Za dalju obradu podataka o prediktorima održavanja direktnih i indirektnih kontakta korišćena je postepena regresija eliminacijom unazad („backward deletion“). Na početku je u svaki model (za direktnе i indirektne kontakte) ubaćeno 18 prediktora, a na kraju je ostalo po tri prediktora koji služe objašnjenuju ovih modela. Modeli za predviđanje direktnih, kao i indirektnih kontakta dobijeni su u jedanaestom koraku.

Rezultati

U Tabeli 1 prikazane su karakteristike uzorka. Skoro dve trećine uzorka čine devojčice (61,8%), nekolicina korisnika (6,6%) ima smetnje u razvoju i to teškoće u intelektualnom razvoju, a dijagnostikovani mentalni poremećaji prisutni su kod samo jednog korisnika. Više od polovine dece i mlađih iz uzorka potiče iz potpune porodice (56,6%) i ima dva ili više brata (51,4%). Prema oceni savetnika, većina korisnika ima lošije odnose sa roditeljima (73,7%) u odnosu na vršnjake iz opšte populacije.

Najveći broj korisnika iskusio je traumatske događaje u porodici porekla: 89,5% doživelo je zanemarivanje (emocionalno 85,5% i/fizičko 60,5%); 51,3% doživelo je zlostavljanje (verbalno 47,4%, fizičko 31,6% i/fizičko 1,3%); 84,2% potiče iz disfunkcionalnih porodica koje karakteriše razdvojenost roditelja (68,4%), partnersko nasilje (35,5%), upotreba supstanci (51,3%) i mentalni poremećaji (30,3%) kod roditelja ili njihov boravak u zatvoru (18,4%). S obzirom na to da su za potrebe daljih analiza traumatski događaji sumirani, broj traumatskih događaja koje su ispitanici doživeli kretao se u opsegu 1–9 (AS=4,30, SD=2,16).

Uzrast korisnika na prijemu na trenutni smeštaj kretao se od 0 do 16 godina, a prosečan uzrast iznosio je 7,66 (SD=4,76). Može se zapaziti da je preko polovine korisnika (54%) na hraniteljskom smeštaju 10 godina ili duže. Trećina korisnika (32,9%) menjala je jednom ili više puta smeštaj, a više od polovine (52,6%) je razdvojeno od svoje braće i sestara pri smeštaju u hraniteljsku porodicu.

Tabela 1. Karakteristike uzorka (N=76)

Varijable	Grupe	f	%
Pol	Muški	29	38,2
	Ženski	47	61,8
Smetnje u razvoju	Da	5	6,6
	Da	1	1,3
Mentalni poremećaji	Oba roditelja	43	56,6
	Nema	14	18,4
Roditelji	Majka	27	35,5
	Otac	6	7,9
Braća i sestre	Jednog	23	30,3
	Dva ili tri	23	30,3
Odnos sa roditeljima	Četiri i više	16	21,1
	Lošiji	56	73,7
Zlostavljanje	Prosečno	20	26,3
	Da	39	51,3
Zanemarivanje	Da	68	89,5
	Da	64	84,2
Porodična disfunkcija	1–2 godine	8	10,5
	3–6 godina	13	17,1
Trajanje smeštaja u hraniteljskoj porodici	7–9 godina	14	18,4
	10–12 godina	14	18,4
Broj promena smeštaja	13–15 godina	17	22,4
	više od 15 godina	10	13,2
Smeštaj braće i sestara u istoj hraniteljskoj porodici	Nijednom	51	67,1
	Jednom	17	22,4
Smeštaj braće i sestara u istoj hraniteljskoj porodici	Dva ili tri puta	7	9,2
	Četiri i više puta	1	1,3
Smeštaj braće i sestara u istoj hraniteljskoj porodici	Da	36	47,4

Podaci o učestalosti kontakata ispitanika sa roditeljima i drugim članovima porodice porekla predstavljeni su u Tabeli 2. Ukupno posmatrano, 43,5% ima redovne kontakte sa roditeljima i drugim članovima porodice, kod 34,8% kontakti se povremeno ili retko održavaju, dok 21,7% korisnika uopšte nije u kontaktu sa porodicom porekla. Direktni kontakti putem poseta roditelja ili poseta deteta porodici se redovno održavaju u 35,5% slučajeva, povremeno ili retko u 43,4% slučajeva, a 21,1% korisnika nema direktnе kontakte sa članovima porodice porekla. Indirektni kontakti ostvaruju se isključivo putem telefona i oni su kod 43,4% korisnika redovni, kod 32,9% povremeni ili retki, a 23,7% korisnika nema ovakvu vrstu kontakata sa porodicom.

Tabela 2. Učestalost kontakata korisnika sa porodicom porekla (N=76)

Vrsta kontakata	Grupe	f	%
Direktni kontakti	Nikada	16	21,1
	Retko	12	15,8
Indirektni kontakti	Povremeno	21	27,6
	Redovno	27	35,5
Indirektni kontakti	Nikada	18	23,7
	Retko	11	14,5
Indirektni kontakti	Povremeno	14	18,4
	Redovno	33	43,4

Rezultati višestruke regresione analize pokazuju da se skupom prediktorskih varijabli koje se odnose na karakteristike korisnika, porodice porekla i smeštaja može objasniti 12% varijanse održavanja direktnih kontakta ($F=4,46$, $df=3$, $p=.006$, korigovani $R^2=.122$). U Tabeli 3 prikazani su samo značajni prediktori. Nalazi pokazuju da učestalije direktnе kontakte imaju ispitanici koji su živeli u potpunoj porodici u odnosu na one koji su živeli samo sa majkom ($\beta=-.31$, $p=.007$) ili samo sa ocem ($\beta=-.27$, $p=.016$). Takođe, u modelu

se primećuje jedan marginalno značajni prediktor koji ukazuje da više direktnih kontakta imaju korisnici koji su na starijem uzrastu smešteni u hraniteljsku porodicu ($\beta=,18$).

Kada su u pitanju indirektni kontakti, korišćene su iste prediktorske varijable koje mogu objasniti 16% varijanse održavanja ovakvih kontakta sa porodicom porekla ($F=6,05$, $df=3$, $p=,001$, korigovani $R^2=,168$). Učestalije indirektnе kontakte imaju korisnici iz potpunih porodica porekla u odnosu na one koji su živeli samo sa majkom ($\beta=-,35$, $p=,002$) ili samo ocem ($\beta=-,29$, $p=,01$). Pored toga, više indirektnih kontakta imaju ispitanici koji su manje godina proveli u hraniteljskoj porodici ($\beta=-,21$, $p=,04$).

Tabela 3. Prediktori održavanja direktnih i indirektnih kontakta

Kontakti uživo	B	SE B	β	t	p
Samo majka	-0,732	0,265	-0,307	-2,763	0,007
Samo otac	-1,158	0,47	-0,273	-2,462	0,016
Uzrast na prijemu na trenutni smeštaj	0,044	0,026	0,183	1,687	0,096
Kontakti telefonom					
Samo majka	-0,901	0,275	-0,353	-3,27	0,002
Samo otac	-1,289	0,49	-0,285	-2,634	0,01
Trajanje smeštaja u hraniteljskoj porodici	-0,166	0,083	-0,213	-2,017	0,047

Diskusija

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da oko 80% dece i mladih na hraniteljskom smeštaju održava kontakte sa porodicom porekla. Prilikom interpretacije dobijenih nalaza, treba imati u vidu da je istraživanje rađeno u centrima za porodični smeštaj i usvojenje koji su locirani u većim gradovima.

Zastupljenost korisnika koji nemaju kontakte je znatno manja u odnosu na nalaze prethodnih istraživanja rađenih u Srbiji prema kojima između 30% (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019) i 40% korisnika (Žegarac, Burgund i Milanović, 2014) ne održava kontakte sa roditeljima i drugim članovima porodice. U poređenju sa rezultatima sličnih studija iz SAD i razvijenih zemalja Evrope (Cashmore & Taylor, 2020; Martinez et al., 2016; Ruiz-Romero et al., 2022), u ovom istraživanju zabeležena je slična ili veća proporcija dece i mladih na hraniteljstvu koji održavaju kontakte sa porodicom porekla. Izuzetak je Norveška, u kojoj preko 90% korisnika na hraniteljskom smeštaju ima kontakte sa roditeljima (Skoglund, Mabille, & Thornblad, 2023).

Deca i mlađi iz uzorka gotovo ujednačeno ostvaruju direktnе (78,9%) i indirektnе kontakte (76,3%) sa porodicom porekla. Proporcija korisnika koji imaju indirektnе kontakte (putem telefona) znatno je veća u poređenju sa rezultatima drugih domaćih (Žegarac, Burgund i Milanović, 2014) i inostranih istraživanja (Cashmore & Taylor, 2020). Imajući u vidu podatke za Srbiju od pre nekoliko godina (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019), može se reći da je povećana zastupljenost dece i mladih na hraniteljskom smeštaju koji održavaju direktnе kontakte sa porodicom porekla. Međutim, njihova proporcija je manja u poređenju sa podacima za razvijene države (Cashmore & Taylor, 2020; Ruiz-Romero et al., 2022; Skoglund, Mabille, & Thornblad, 2023).

Dobijeni rezultati pokazuju da 43,5% dece i mladih na hraniteljstvu ima redovne kontakte sa roditeljima i drugim članovima porodice (35,5% direktnе i 43,4% indirektnе). Zabeležena učestalost redovnih kontakata je nešto veća u poređenju sa podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu (2019) za prethodne godine. Autori pregleda studija iz SAD i razvijenih evropskih zemalja (Ruiz-Romero et al., 2022) izveštavaju o nešto većoj učestalosti redovnih kontakata. S druge strane, u australijskoj studiji je nađeno da svega 25% dece i mladih na hraniteljstvu ima kontakte sa porodicom u intervalima od jednog meseca ili češće (Cashmore & Taylor, 2020).

Rezultati regresione analize pokazuju da je struktura porodice značajan prediktor direktnih i indirektnih kontakata. Obe vrste kontakata su značajno učestalije kod korisnika koji su pre hraniteljskog smeštaja živeli u potpunoj porodici u odnosu na one koji su živeli samo sa jednim roditeljem. I drugi autori nalaze

da je bračni status roditelja povezan sa učestalošću kontakata sa decom koja su na hraniteljskom smeštaju. Razvod roditelja obično dovodi do podele dužnosti u staranju o detetu i otuđenja oca koji redukuje ili prekida kontakte sa detetom na smeštaju (Carvalho & Delgado, 2014).

Prema rezultatima ovog istraživanja, značajan prediktor indirektnih kontakata je trajanje smeštaja u hraniteljskoj porodici. Kontakti telefonom su značajno učestaliji kod korisnika kod kojih je smeštaj trajao kraće. Ranijim istraživanjima dobijeni su slični nalazi – da su kontakti češći na početku smeštaja sa tendencijom da se vremenom smanjuju (Carvalho & Delgado, 2014; Cashmore & Taylor, 2020; Delgado et al., 2017). Očekivano je da deca i mladi koji su kraće na smeštaju češće održavaju kontakte sa porodicom, s obzirom na to da nije prošlo mnogo vremena od izmeštanja i da su roditelji i dalje aktuelni u njihovom životu (Brousek, 2010, prema Hofer-Temmel & Rothdeutsch-Granzer, 2016).

Interesantan je i nalaz o marginalno značajnom prediktoru direktnih kontakata koji sugerira da je učestalost direktnih kontakata viša kod korisnika koji su na starijem uzrastu smešteni u hraniteljsku porodicu. To potvrđuju i rezultati istraživanja drugih autora (Kotter, 1997, prema Hofer-Temmel & Rothdeutsch-Granzer, 2016). Korisnici koji su primljeni na smeštaj na starijem uzrastu imaju više kontakata sa porodicom porekla. S obzirom na to da su stariji korisnici duže boravili u porodici, pretpostavlja se da je kod njih vezanost za roditelje dostigla određen stepen.

Kada je reč o ostalim ispitivanim karakteristikama korisnika, porodice porekla i smeštaja, u ovom istraživanju nisu nađene značajne veze sa učestalošću kontakata dece i mladih na hraniteljstvu sa porodicom porekla. S druge strane, neki autori izveštavaju da je učestalost kontakata značajno povezana sa: polom (Skoglund, Mabille, & Thornblad, 2023) i uzrastom deteta (Cashmore & Taylor, 2017; Delgado et al., 2017; Kertesz, Humphreys, & Corrales, 2022; McWey & Cui, 2017), odnosima korisnika i roditelja (Cashmore & Taylor, 2017), kao i sa zlostavljanjem i zanemarivanjem u porodici (McWey & Cui, 2017). Stoga u budućim istraživanjima treba detaljnije ispitati ove veze.

Ograničenja istraživanja

Dobijene rezultate treba sagledati u svetu izvesnih ograničenja istraživanja. Prvo, istraživanje je rađeno u tri od ukupno šest centara za porodični smeštaj i usvojenje u Srbiji. Stoga je moguće da su lokacija, pedagoška orientacija u radu, organizacione i druge karakteristike ustanova uključenih u istraživanje uticale na dobijene rezultate. Na primer, prethodna istraživanja sugerisu da fizička udaljenost smeštaja deteta od mesta stanovanja roditelja i drugih članova porodice značajno smanjuje učestalost njihovih kontakata (Huefner, Pick, Smith, Stevens, & Mason, 2015). Ustanove se, takođe, mogu razlikovati prema kriterijumima za odobravanje kontakata, posebno poseta porodici, koji su zasnovani na proceni ponašanja korisnika i roditelja. Drugo, mali i selekcionisani uzorak istraživanja ne dozvoljava generalizaciju nalaza na celu populaciju dece i mladih na hraniteljstvu u Srbiji. Nije poznato da li se korisnici iz centara u Beogradu, Nišu i Kragujevcu sistematski razlikuju u odnosu na korisnike iz drugih centara. Moguće je i da su kriterijumi za selekciju uzorka (uzrast, živi roditelji i trajanje smeštaja) uticali na dobijene rezultate. Primera radi, druga istraživanja pokazuju da su kontakti sa porodicom značajno učestaliji kod korisnika mlađih od 15 godina (Kertesz, Humphreys, & Corrales, 2022). Treće, rezultati su zasnovani isključivo na podacima dobijenim od savetnika za hraniteljstvo. Istraživanje je realizovano za vreme pandemije korona virusa, što je uticalo na dostupnost podataka iz drugih izvora. U nastojanju da se savetnicima olakša popunjavanje upitnika, broj ispitivanih varijabli je maksimalno redukovani. Pitanja iz upitnika su fokusirana na karakteristike korisnika, porodice porekla i smeštaja koji su u inostranim istraživanjima izdvojeni kao najrelevantniji. Moguće je da su izostavljene neke varijable od posebnog značaja za korisnike na hraniteljstvu u Srbiji. Četvrto, podaci o kontaktima su sumirani, bez razmatranja razlika u učestalosti i oblicima kontakata sa pojedinim članovima porodice. Peto, u ovom istraživanju su ispitani učestalost i oblici kontakata, ali ne i njihov kvalitet. Kvalitet je, takođe, značajan aspekt kontakata i može uticati na učestalost i oblike komunikacije korisnika sa porodicom porekla.

Preporuke za buduća istraživanja i praksu

I pored navedenih ograničenja ovog istraživanja, dobijeni rezultati mogu da posluže kao polazište za dalje proučavanje kontakata dece i mladih na smeštaju sa porodicom porekla. Nalaze ovog istraživanja treba proveriti na većem reprezentativnom uzorku korisnika na hraniteljstvu. Preporučuju se longitudinalne studije koje bi omogućile praćenje karakteristika kontakata korisnika sa porodicom u različitim fazama smeštaja. Kako bi se sagledala kompleksna priroda kontakata, u budućim istraživanjima treba uzeti u obzir i druge varijable (npr. karakteristike hraniteljske porodice) i koristiti različite izvore podataka (npr. korisnici, roditelji, hranitelji). Potrebno je prikupiti podatke iz centra za socijalni rad o planovima za svakog korisnika smeštaja, kao i rezultate procene voditelja slučaja o potrebi i mogućnostima realizovanja kontakata sa članovima porodice. Na osnovu ovih podataka mogu se isključiti korisnici za koje se kontakti iz opravdanih razloga ne planiraju i razmatrati samo slučajevi gde su kontakti realno ostvarivi i opravdani. Dobro bi bilo da se odvojeno ispitaju kontakti sa majkom, ocem, braćom i sestrama, kao i drugim članovima porodice. Ovakav pristup može da doprinese boljem razumevanju odnosa korisnika sa različitim članovima porodice i utvrđivanju protekcija među resursima iz porodičnog okruženja. Takođe, značajno je ispitati kvalitet ostvarenih kontakata i njihove ishode u domenu razvoja deteta, unapređenja odnosa sa porodicom i uspešnosti smeštaja.

Nalazi ovog istraživanja ukazuju na značaj planiranja i praćenja kontakata dece i mladih sa porodicom porekla tokom hraniteljskog smeštaja. Kontakte sa porodicom treba planirati u skladu sa individualnim potrebama i najboljim interesom korisnika, uzimajući u obzir specifičnosti porodične situacije. Održavanje redovnih i razvojno korisnih kontakata zahteva kontinuiranu stručnu podršku koja je usmerena na: unapređenje porodičnih odnosa, poboljšanje saradnje sa roditeljima i smanjivanje stresa i negativnih emocija prilikom poseta i telefonskih razgovora. Prema rezultatima ovog istraživanja, u praktičnom delovanju posebnu pažnju treba posvetiti deci mlađeg uzrasta i korisnicima koji su duže na smeštaju jer su njihovi kontakti sa porodicom značajno ređi. Nalaz da su kontakti značajno ređi kod dece koja su živela samo sa jednim roditeljem može implicirati da je razvedenim ili rastavljenim roditeljima potrebno pružiti dodatnu podršku da bi održavali redovnu komunikaciju sa svojim detetom.

U sistematskom pregledu studija o efektima intervencija usmerenih na unapređenje kvaliteta kontakata dece i mladih na smeštaju sa roditeljima, Bulen i saradnici (Bullen, Taplin, McArthur, Humphreys, & Kertesz, 2016) su izdvojili tri obećavajuće intervencije: individualnu podršku porodici, grupne programe i edukaciju roditelja ili staratelja. Individualna podrška porodici podrazumeva aktivno učešće stručnjaka koji tokom poseta podstiče roditeljske veštine i osnažuje roditelje da pozitivno reaguju na potrebe dece. Iako nema podataka o efektima ove intervencije na ponovno ujedinjenje porodice, nalazi sugerisu da njena primena može biti delotvorna kao temelj za promenu u odnosima između roditelja i njihove dece. Grupne intervencije omogućavaju roditeljima da uče veštine i diskutuju o ključnim pitanjima, kao što su ponašanje dece, ishrana i upravljanje besom, koristeći grupu za uvežbavanje veština i podsticanje samorefleksije. Na ovaj način roditeljima se pruža bezbedno mesto za razmišljanje o svom životu, ulozi roditelja i deci. Većina roditelja koji su koristili ovu vrstu intervencija prijavila je poboljšanje odnosa sa decom i sposobnosti upravljanja emocijama. Edukativne intervencije koje podrazumevaju korišćenje različitih knjiga i vodiča pokazale su se korisnim u pripremi roditelja za održavanje direktnih kontakta sa detetom.

Zaključak

Ovim istraživanjem je utvrđeno da najveći broj dece i mladih na hraniteljstvu održava kontakte sa porodicom porekla direktnim i indirektnim putem. Međutim, učestalost kontakata je relativno niska, što ukazuje na potrebu za unapređivanjem odnosa dece i mladih na hraniteljskom smeštaju sa roditeljima i drugim članovima porodice. Dobijeni nalazi potvrđuju rezultate prethodnih istraživanja o povezanosti između učestalosti kontakata i karakteristika korisnika, porodice porekla i smeštaja. Učestalije kontakte

sa porodicom porekla imali su korisnici primljeni na smeštaj na starijem uzrastu, koji su pre smeštaja živeli u potpunoj porodici i koji su kraće boravili u hraniteljskoj porodici.

Održavanje kontakta dece i mladih na hraniteljskom smeštaju sa porodicom porekla ima veliki značaj za prilagodavanje i pozitivan razvoj deteta, održavanje ličnog i porodičnog identiteta, kao i za poboljšanje porodičnih odnosa i ponovno ujedinjenje porodice. Međutim, u nekim slučajevima kontakti mogu imati suprotan efekat. Buduća istraživanja treba usmeriti na proučavanje kvaliteta i efekata kontakata dece i mladih na hraniteljstvu sa porodicom porekla.

Literatura:

- Atwool, N. (2013). Birth Family Contact for Children in Care: How Much? How Often? Who With? *Child Care in Practice*, 19 (2), 181-198.
- Baker, A. J., Creegan, A., Quinones, A., & Rozelle, L. (2016). Foster Children's Views of Their Birth Parents: A Review of the Literature. *Children and Youth Services Review*, 67, 177-183.
- Bullen, T., Taplin, S., McArthur, M., Humphreys, C., & Kertesz, M. (2017). Interventions to Improve Supervised Contact Visits between Children in Out Of Home Care and Their Parents: A Systematic Review. *Child & Family Social Work*, 22 (2), 822-833.
- Burgund, A., Jović, N., Krnjajić, Z., Pucarević, B., Rajić, M., Skrobić, L., Videnović, M. i Žegarac, N. (2019). *Hraniteljstvo i dobrobit adolescenata. Istraživanje za unapređenje politika i praksi*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Carvalho, J. M. S., & Delgado, P. (2014). Contact in Foster Care: Bridge or Collision between Two Worlds? *Journal of Applied Research on Children: Informing Policy for Children at Risk*, 5 (1), Article 10.
- Cashmore, J., & Taylor, A. (2020). Children's Relationships with their Family and Carers: First Five Years in Out-of-Home Care. *Pathways of Care Longitudinal Study: Outcomes of Children and Young People in Out-of-Home Care. Research Report Number 15*. Sydney: New South Wales Department of Family and Community Services.
- Davis, I. P., Landsverk, J., Newton, R., & Ganger, W. (1996). Parental Visiting and Foster Care Reunification. *Children and Youth Services Review*, 18 (4-5), 363-382.
- Delgado, P., Carvalho, J. M. S., Pinto, V. S., & Oliveira, J. (2017). Carers and Professionals' Perspectives on Foster Care Outcomes: The Role of Contact. *Journal of Social Service Research*, 43 (5), 533-546.
- Grujić, D. (2017). *Teorija i praksa hraniteljstva u Srbiji: stručnim radom do blagostanja deteta*. Beograd: Centar za porodični smeštaj i usvojenje.
- Hofer-Temmel, C., & Rothdeutsch-Granner, C. (2016). Bridges between Families. Contact and its Meaning for Foster Children, Foster Parents and Birth Families. *Social Work & Society*, 14 (2), 1-15.
- Huefner, J. C., Pick, R. M., Smith, G. L., Stevens, A. L., & Mason, W. A. (2015). Parental Involvement in Residential Care: Distance, Frequency of Contact, and Youth Outcomes. *Journal of Child and Family Studies*, 24 (5), 1481-1489.
- Kertesz, M., Humphreys, C., & Corrales, T. (2022). Identifying the Patterns of Family Contact for Children in Care. *Australian Social Work*, 75 (1), 19-32.
- Leathers, S. J., Falconnier, L., & Spielfogel, J. E. (2010). Predicting Family Reunification, Adoption, and Subsidized Guardianship Among Adolescents in Foster Care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80 (3), 422-431.
- Martinez, M. D. S., Fuentes, M. J., Bernedo, I. M., & Garcia-Martin, M. A. (2016). Contact Visits between Foster Children and Their Birth Family: The Views of Foster Children, Foster Parents and Social Workers. *Child & Family Social Work*, 4 (21), 473-483.
- McWey, L. M., & Cui, M. (2017). Parent-child contact for youth in foster care: Research to inform practice. *Family Relations*, 66 (4), 684-695.
- Porodični zakon, Službeni glasnik Republike Srbije br. 18/2005 i 72/2011 – dr. zakon i 6/2015. (2015).
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, Službeni glasnik Republike Srbije br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik, 1/2012 – dr. pravilnik, 51/2019, 12/2020 i 83/2022. (2022).

- Pravilnik o hraniteljstvu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 66/2022. (2022).
- Republički zavod za socijalnu zaštitu (2019). Sintetizovani izveštaj o radu centara za porodični smeštaj i usvojenje za 2018. godinu. Preuzeto 2. 6. 2023. sa <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1875/izvestaj-o-radu-centara-za-porodicni-smestaj-i-usvojenje-za-2018.pdf>.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu (2023). Izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2022. godinu. Preuzeto 8. 9. 2023. sa <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2572/izvestaj-o-radu-csr-u-2022-godini.pdf>.
- Ruiz-Romero, K. J., Salas, M. D., Fernandez-Baena, F. J., & Gonzalez-Pasarín, L. (2022). Is Contact with Birth Parents Beneficial to Children in Non-Kinship Foster Care? A Scoping Review of the Evidence. *Children and Youth Services Review*, 143, Article 106658.
- Sen, R., & Broadhurst, K. (2011). Contact between Children in Out of Home Placements and Their Family and Friends Networks: A Research Review. *Child & Family Social Work*, 16 (3), 298-309.
- Skoglund, J., Mabille, G., & Thornblad, R. (2023). Contact with Parents from Childhood to Adulthood: A Longitudinal Study of Children in Kinship Care and Non-kinship Care. *European Journal of Social Work*, 1-14, Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13691457.2023.2208768>.
- Steenbakkers, A., Van Der Steen, S., & Grietens, H. (2018). The Needs of Foster Children and How to Satisfy Them: A Systematic Review of the Literature. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 21 (1), 1-12.
- United Nations. (2010). *Guidelines for the Alternative Care of Children*. Preuzeto 10. 7. 2023. sa <https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/4972cb2e-62e1-4ae8-a0bc-boe27fe3ea97/101203-UN-Guidelines-en-WEB.pdf>.
- Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US. (2022).
- Žegarac, N., Burgund, A., i Milanović, M. (2014). Uzorak dece na smeštaju – rezultati istraživanja. U: N. Žegarac (ur.). *U laverintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* (str. 151-215). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka i Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.

CONTACTS OF CHILDREN AND YOUTH IN FOSTER CARE WITH THE FAMILY OF ORIGIN

Summary: Most children and youth in foster care maintain contact with their parents and other family members. Contacts with the family of origin are considered to contribute to successful adaptation to accommodation, as well as family reunification. The goals of this research were to determine the frequency and forms of contact of children in foster care with their family of origin, and to examine the relationships between contacts and characteristics of the child, family and placement. The research was carried out in foster care and adoption centers in Belgrade, Novi Sad and Kragujevac. The sample consisted of 76 children and youth in foster care, both sexes (38,2% male), aged 14–21 years (AS=16,93, SD=2,03). For the purposes of the research, a special questionnaire was created, which was filled out by foster care counselors. The obtained results show that about 80% of children and youth in foster care have direct or indirect contact with their family of origin. In most cases, direct contacts are made occasionally, and indirect contacts are made regularly. According to the results of the regression analysis, the frequency of contact is significantly related to the structure of the family of origin and the age of the users at the time of admission to care. In accordance with the findings of previous studies, the presented results indicate that contacts with the family of origin represent an important aspect of foster care.

Keywords: children and youth, foster care, contacts with family, predictors.

Biografije autora:

Msr Marija Nešić – master defektolog i student doktorskih studija Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. U postupku je izrade doktorske disertacije na temu „Rezilijentnost adolescenata na alternativnom staranju”. Zaposlena je u OŠ „Mladost” u Beogradu na radnom mestu stručnog saradnika.

Dr Vesna Žunić-Pavlović – doktor defektoloških nauka i redovni profesor Univerziteta u Beogradu (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Odeljenje za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja). Uže oblasti njenog naučnog i nastavnog interesovanja su prevencija i tretman emocionalnih i bihevioralnih problema na školskom uzrastu.